

BİR MÜFESSİR OLARAK İBNU'L-CEZERİ

Sema Çelem* – Zakir Aras*

ÖZET

Büyük İslam âlimi İbnu'l-Cezerî kıraat ve hadis alanında pek çok eser vermiştir. Onun Kur'an ilimlerindeki yetkinliği tefsirde de kendini göstermiş, ancak bu alanda *Kifāyetu'l-Elme'î Fî Āyeti Yā Erđu'b-Le'î* adlı risalesinden başka bir eser kaleme almamıştır. İbnu'l-Cezerî bu çalışmasında Hûd 11/44. ayeti esas alarak Kur'an'ın i'câzını öne çıkaran değerlendirmelerde bulunmuş, konuyla bağlantılı diğer ayetlerle birlikte Nuh kıssasını incelemiştir. Tebliğ adı geçen risale üzerinden İbnu'l-Cezerî'nin tefsir ilmindeki yöntemini ortaya çıkaran veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Cezerî, Tefsir, İ'câz, Hûd suresi.

GİRİŞ

İbnu'l-Cezerî'nin *Kifāyetu'l-Elme'î Fî Āyeti Yā Erđu'b-Le'î* Risalesi Hakkında Genel Bilgiler: Kıraat ve hadis âlimi olarak tanınan İbnu'l-Cezerî (v.833/1429) *Kifāyetu'l-Elme'î* adlı eserinde bir ayetten yola çıkarak Nuh kıssasını ele almıştır: “(Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut! " denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi.”¹ (Hûd 11/44) İbnu'l-Cezerî zikredilen ayeti ser levha olarak verdiği eserinde kıssa ile birlikte Kur'an'ın i'câzını öne çıkaran açıklamalarda bulunmaktadır. Tebliğimizin konusu bu çalışmasından yola çıkarak İbnu'l-Cezerî'nin tefsire yaklaşımını, metodunu ve kaynakları değerlendirme yöntemini ortaya koymaya çalışmaktır.

Eserin yazılış amacı “Es-Sekkâkî *el-Miftâh* adlı eserinde² bu ayetle ilgili son sözü söylemiştir” diyenlere tehdidî/meydan okumadır. Eserin mukaddimesinden öğrendiğimiz kadarıyla ulemanın toplandığı bir mecliste söz Allah Kitabı'nın i'câzına

* Dr. Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bölümü.

* Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bölümü.

¹ *Kur'an Yolu Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı.

² Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (v. 626/1229) Hârizm'de doğmuş, kelâm, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, meânî, beyan, aruz ve şiir gibi çeşitli ilimlerde uzman bir Türk alimidir. Edebî zevke ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul edilen belâgatı, kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemini ve bilimsel üslûbunu uygulayarak ilmî bir disiplin haline getirdiği kabul edilmektedir. Bu konuda ele aldığı Miftâhu'l-ulûm adlı eseri sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere üç temel bölümden oluşmuştur. Sekkâkî Kur'an'da ilâhî muradın anlaşılmasında ve diğer ilimlerin sorunlarının çözülmesinde anahtar vazifesi gördüğü için eserine bu adı vermiştir. İsmail Durmuş, “Sekkaki” *DİA*, c. 36, s. 332-334.

gelir, Kur'an'ın belağat ve i'cāz özellikleri üzerinde durulur. Orada bulunanlardan bir grup “Hûd 11/44. Ayetteki belağat noktasında İmam Sekkākī son sözü söylemiştir.” der. İbnu'l-Cezerī söz sırası kendisine gelince ziyadesiyle konuşmuş olmasına rağmen bununla yetinmeyerek, konuyla ilgili düşüncelerini yazıya döker ve böylelikle bu risale ortaya çıkar.³ İbnu'l-Cezerī eserini hazırlarken büyük ölçüde Zemahşerī (v. 538/1144)⁴, Rāzī (v. 606/1210)⁵ ve Sekkākī'den (v. 626/1229) yararlanmış, yer yer Muḳātil (v.150/767)⁶, Ṭaberī (v. 310/923)⁷, Beğavī (v. 516/1122)⁸ ve İbn Kesīr'den (v. 774/1373)⁹ nakillerde bulunmuştur.

İbnu'l-Cezerī çalışmasının hitamında eserinin “sahili olmayan denizden bir katre, sonu gelmeyen karadan bir zerre” olduğunu söylemiştir: “Bu pasaj Allah'ın bu ayet üzerinde bize ihsan ettiği, kolaylaştırdığı son bölümdür. *Kifāyetu'l-Elme'ī* adlı eserimizde ele aldığımız, işlediğimiz her konu okuyup anlayanlar için sahilsiz denizin sadece bir damlasına, sınırsız karanın yalnız bir zerresine tekabül etmektedir. Hiç kuşkusuz Kur'an-ı Kerim, mucizeleri tükenmeyen ve harikaları son bulmayan bir kitaptır.”¹⁰

İbnu'l-Cezerī'nin bu çalışması bir yüksek lisans tezi olarak iki nüshası karşılaştırılmak suretiyle tahkik edilmiştir. Nüshalardan biri Kahire (Dâru'l-Kutub), diğeri Şam'dadır (Dâru'l-Kutub ez-Zahiriyye). Muhakkik yazdığı mukaddimedede eser ile ilgili çalışmasını *ed-Dirāse* ve *et-Tahkīk* olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. İlk bölümde müellifin hayatı, ailesi, hocaları, öğrencileri, ilmi seyahatleri, şiiri, eserleri özellikle de *Kifāyetu'l-Elme'ī* hakkında açıklamalarda bulunmuş, ikinci bölümde ise eserin iki nüshasını karşılaştırarak ayet, hadis, Arap şiiri ve sözlerinin tahririni, eserin kaynaklarına ulaşarak tahkikini gerçekleştirmiştir.¹¹

İbnu'l-Cezerī'nin tefsir metodunu yansıtan eser Mukaddime, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddime kısmında önce ulemanın büyüklerinin sözlerine yer vermiş, sonra da Allah'ın kendisine ikramıyla ulaştırdığı eşsiz manalara

³ Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerī, *Kifāyetu'l-Elme'ī*, tah. Neşid Hamīd Sa'īd ālu Muḳammed, Beyrut: Dâru'l-āfāk el-Cerīde, 2003, s. 74.

⁴ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 128, 135.

⁵ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 79, 80 vd.

⁶ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 95.

⁷ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 99.

⁸ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s.96, 100, 142.

⁹ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 144.

¹⁰ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 239.

¹¹ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. s. 5-8.

değirmiştir. Bu arada “Öncekiler sonrakilere ne bıraktı?” diyenleri tashih ederek sözün doğrusunun “Öncekiler sonrakilere nice şeyler bıraktı” olduğunu dile getirmiştir.¹² Bu durum İbnu'l-Cezerî'de selefın sözünün ne kadar değerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu ayetin üzerinde genel hatlarıyla duran ve müfessirlerin değerlendirmesini ele alan İbnu'l-Cezerî, geniş bir yelpazeden bakabilmek için Sekkākī, Zemaḥşerī ve Rāzī'nin yorumlarını değerlendirmeye tabi tutmuştur. Müellif ayete daha çok belāğī ve beyānī açıdan yaklaşacağı için özellikle bu sahada en muteber eser olarak kabul edilen *El-Keşşāf*'ı esas almıştır.

Müellif *el-vechu'l-evvel* adını verdiği ilk bölümde ayeti cümle bakımından tahlil etmiş, ayetle ilgili müfessirlerin görüşlerini dile getirmiş ve bunlar arasındaki tercihini veya özgün görüşünü açıklamıştır. *El-vechu's-sānī* ayetin kelimelerini, lafızlarını irab ve belagat yönünden incelediği, bu sahada ihtisas sahibi ulemeden nakiller vererek konuyu tartışmaya açtığı ikinci bölümdür. Kitabın bu aşamasında lafızlar ve harfleri tek tek analiz etmesi bir luğavi/filolojik tefsir metodudur.¹³ *El-vechu's-sālis* ayet üzerine sadece kendisinin bildiği, daha önce kimsenin sormadığı yirmi üç soru, Sekkākī'nin *Miftāhu'l Ulūm* adlı eserinden ve başka tefsirlerden istinbat ettiği yirmi iki soru ve cevaplarına ayrılmıştır. Kitabının bu bölümünde iddialı olan müfessirimiz ayetle ilgili zikredilmeyen, önceden değinilmeyen yönlerine vurgu yapar. Kendi ifadesiyle bu sorular “Allah'ın ilim hazinelerinden ve sırlarından açtığı ve daha önce kimsenin sorup cevaplamadığı sorulardır.”¹⁴ Eserin bu kısmı okuyucuya ayet çerçevesinde kendisi ve Sekkākī arasında karşılaştırma imkânı sağlaması bakımından önemlidir.

Müellif *dördüncü bölümde (el-vechu's-rābi')* bu ayette yer aldığını ifade ettiği ve belağat ilminin esası olan beyān, bedī' ve meānī ilimlerine ait icāz, mecāz, isti'āre, kināye, irdāf, işāret, temsil, tevriye, ibhām, taḫdīm, te'hīr vd. olmak üzere otuz iki nevi açıklamıştır.¹⁵ Burada arap dili ve belağatı alanında elde ettiği birikimini bizlerle

¹² İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 72. İbnu'l-Cezerî'nin tefsirciliğini araştırmak üzere başvurduğumuz ve Neşīd Ḥamīd Sa'īd tarafından 1989 yılında hazırlanan bu tahkikli nüsha dışında Adnān Ebū Şāme'nin neşrettiği ve Dimaşk 1411/1990 tarihini taşıdığını öğrendiğimiz bir nüsha daha vardır ki (Tayyar Altıkulaç, “İbnu'l-Cezeri, *DİA*, c.20, s.551-557) biz buna ulaşamadık.

¹³ Luğavi/Filolojik Tefsir ağırlıklı olarak ilk dört asır içerisinde (VII-XI) meydana gelen, daha çok lafızların ve cümlelerin delāletini, Kur'an'ın üslûbunu, dil inceliklerini, Kur'an metnindeki iç bütünlüğü dikkate alan bir tarzıdır. Amacı âyetlerin anlamında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumlamaların önüne geçmektir. Abdülhamit Birışık “Tefsir” *DİA*, 2011, c. 40, s. 281-290.

¹⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 177.

¹⁵ İbnu'l-Cezerî bu bölümde bahsi geçen ifadelerin önce tanımını yapmaktadır. Mesela isti'āre için “Bir şeyin hakiki manasını teşbihte mübalağa için kullanmak” dedikten sonra “Aslana rastladım diyen

paylaşan müfessir, nahiv âlimlerinin ihtilafa düştükleri yerlere daha çok Kur'an ve arap şiirini delil göstererek cevap vermektedir. Kitabın hâtime bölümü Kur'an'ın i'câzı ile ilgili bilgiler içermektedir.

Kifāyetu'l-Elme'î Üzerinden İbnu'l Cezerî'nin Tefsirciliği

1. Müfessir bu eseri hazırlarken selefın metodunu kullanmış, ayeti ayet, hadis ve sahabe kavliyle açıklamıştır.

a. Ayetin ayetle tefsirine misaller:

Nuh (as) kavminin onun yüzlerce yıllık tebliğine cevap vermemeleri üzerine Rabbine şöyle niyazda bulunmuştur:

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

"Nûh "Rabbim" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!" (Nûh 71/26)

İbnu'l-Cezerî bu ayetin tefsirinde müfessirlerin "Allah onun duasını kabul etti ve gemidekiler hariç yeryüzündeki herkesi boğdu." dedikten sonra bu durumu açıklamak üzere "فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ" "Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık." (Ankebût 29/15) ve "فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ" "Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık." (Şuarâ 26/119) ayetlerini delil olarak serdeder.¹⁶ Ona göre "Tufan yeryüzünün tamamını kaplamıştır"¹⁷ Eğer tufan yeryüzünü kaplamasaydı, Nuh (as) beraberinde her ruh sahibi mahlûkattan bir çifti taşımazdı.¹⁸ Ayrıca Nûh 71/26. ayette Nuh (as)'ın yaptığı belirtilen ve kabul edilen duada *ale'l-arḍ* kelimesi geçmektedir.¹⁹

Yine Hûd 11/44. ayetle ilgili olarak "Allah'ın yer ve göğe hitabı hakiki midir, mecâzi mi?" konusunu tartışırken "Yer ve gök cansızdır, cansızlara hitap ve emir

adamın bu sözüyle cesaretini kastetmesini" konuya örnek göstermektedir. İbnu'l-Cezerî, Sekkākî ve diğerlerine göre ayetteki istiâre اقلعي kelimesindedir. İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 186. İbnu'l-Cezerî mecâz babından temsili de açıkladıktan sonra onun istiâre ile farkını ortaya koymuş, Ebu Hayyan'a dayanarak temsilin «söz konusu manaya ait bir lafızdan farklı lafızla gelmesi» olduğunu söylemiştir. Buna göre ayette geçen وقضي الأمر ifadesinden maksat mevcut lafızdan uzak olarak "helak olanların yok oluşu ve inananların kurtuluşudur." s. 190.

¹⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 91.

¹⁷ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 92-93.

¹⁸ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 93.

¹⁹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 117.

yöneltmez. Çünkü onlar akledemezler.” iddiasında bulunanların hata ettiğini söylerken cansızlardan bahseden ayetlerden örnekler verir:

ثُمَّ قَسَتْ فُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَسْقَى فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءَ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

"Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fişkırır; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir." (Bakara 2/74)²⁰

Müfessir ayette yere ve göğe seslenişin hakikat mi, mecâz mı olduğunu birkaç yerde tartışır.²¹ İbnu'l-Cezerî'ye göre eğer İbrahim (as)'ın ateşine "selametle/zararsız ol!"²² denmeseydi ateş ona eziyet eder ya da öldürürdü. Dağların Hz. Davud ile birlikte tesbih ettiklerini Kur'an bize haber verir (Enbiya 21/79). Dağlar, taşlar Hz. Peygamber'e selam verirdi. Hz. Peygamber yediği yemeğin tesbihini duyardı.²³ Allah'ın bu ayette yere ve göğe bu şekilde bir emir vermesi vuku olacağını gösterir, zira İmam Şafii'nin de dediği gibi Allah'ın ve elçisinin kelimasında asıl olan zahirdir. Dolayısıyla hakikatle amel etmek, mecâzı bırakmak doğrudur.²⁴

b. Ayetin hadisle tefsirine misaller:

Hûd 11/44. ayet bağlamında Hz. Peygamberin hadislerine yer veren müfessir Hz. 'Âişe ve İbn 'Abbās (ra)'dan rivayet edilen *ummu şabî* hadisini zikreder. Bu hadiste Efendimiz (sav) "Allah Nûh kavminden herhangi bir kimseye merhamet edecek olsaydı suyu görünce çocuğunu taşıyarak dağa çıkan kadına merhamet ederdi." buyurmuştur. Bu kadın su yükseldikçe çocuğunu omuzlarına, sonra başının üzerine kaldırır. Ancak çabası sonuçsuz kalmış ve su onu alıp götürmüştür.²⁵ İbnu'l-Cezerî rivayeti naklettikten sonra bunun "senedi muttasıl, senetteki ricali güvenilir" bir hadis olduğu bilgisini eklemektedir.²⁶ Bu onun hadisçi yönüyle yaptığı bir değerlendirmedir. Bu tür

²⁰ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 107. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Enbiya 21/69, 79; Sebe 34/10; Ahzab 33/72.

²¹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 104.

²² *Kur'an Yolu Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı.

²³ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 106-112.

²⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 104

²⁵ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 97. Eserde hadisin Hz. Aişe rivayetine de yer verilmiştir. İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 98.

²⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 97. Tefsir kitaplarımızda Nûh kıssasının anlatıldığı bölümlerde karşılaştığımız *ummu şabî* hadisî Taberî, Şa'lebî ve İbn Keşîr tefsirlerinde de yer almaktadır. İbn Keşîr hadisin garîb

değerlendirmeleri sık sık yapmaktadır. حنين الجذع/Ağaç kütüğünün hüznü ile ilgili hadisi rivayet ettikten sonra da onun meşhur, mütevatir , müttfekun aleyh olduğunu söyler.²⁷

Bu konuda bir başka örnek فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (Enbiya 21/69) ayetinin tefsirinde karşımıza çıkmaktadır. İbnu'l-Cezerî burada Enes (ra)'ın naklettiği “Allah ateşe İbrahim’e karşı serin ve selamette ol diye vahyetti. Eğer böyle demeseydi soğuk ona acı verir veya onu öldürürdü.” hadisini aktarmıştır.²⁸

c. Ayetin sahabe kavliyle tefsirine misaller:

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ (Kamer 54/11) ayetinin tefsirinde İbn Cureyc'in İbn 'Abbās'tan naklettiği şu haber bu konuya örnektir. “O günden önce ve sonra yağmur hep bulutlardan yağdı. O gün bulutlar olmaksızın gök kapıları suyla açıldı.”²⁹

2. İbnu'l-Cezerî tefsir geleneğinde sıkça kullanılan soru/cevap yöntemini tercih etmiştir. Bu yöntemin okuyucu ve dinleyicinin konuya ilgisini sürekli tutmak için tercih ettiği bir yol olduğu aşikârdır. Eserde bu konuyla ilgili örnekler oldukça fazladır, hatta bir bölüm tamamen soru-cevap şeklinde hazırlanmıştır. Biz burada birkaç tanesine temas etmekle yetineceğiz:

a. Allah'ın وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي ifadesinde sözü geçen semâ' “üzerimizdeki gerçek gök mü yoksa bulut veya yağmur mu?” diye sorulacak olursa bunların tümüne birden semâ' denir, müzekker ve müennes olması caizdir.

b. “Nuh (as)'ın peygamberliği umumi miydi?” diye sorulursa tufandan sonrası için bunun aksi düşünülemez, çünkü Allah onu vefat ettirinceye kadar ondan başka nebi yoktur.³⁰

Kitabın üçüncü bölümü daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Hûd 11/44. ayet üzerine İbnu'l-Cezerî'nin sorduğu yirmi üç, Sekkākī'nin *Miftāhu'l Ulûm* adlı eserinden ve başkalarından çıkardığı yirmi iki soru ve cevaplarından oluşmuştur. Bu sorulardan İbnu'l-Cezerî'ye ait olanlardan bir kaçı şöyledir:³¹

olduğunu söylemiştir. Taberî, *Cāmi'u'l-Beyān*, c.12, s.394; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyān*, c.5, s.167; İbn Keşir, *Tefsîru'l-Kur'āni'l-'Azîm*, c.4, s.325; c.8, s.237.

²⁷ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 113.

²⁸ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 107.

²⁹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 116.

³⁰ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 116.

³¹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 157-159.

- Allah'ın bu ayette “قال الله /Allah buyurdu” ya da “قلنا / Biz dedik” yerine قيل demesinin hikmeti nedir?

- Kur'an'da şerefinden dolayı pek çok ayette *semā* kelimesi *arḍ*dan önce gelirken burada niçin *arḍ* önce zikredilmiştir?

- Neden onun bir dağ olduğunu bildirmek üzere *جبل الجودي /Cūdī* dağına demedi de sadece ismini vermekle yetindi? Onun dağ olduğu nereden bilinir?

- Geminin başka bir dağa değil de Cūdī'ye oturmasının sırrı nedir?

- *للقوم /insanlar* ya da *للجماعة /topluluk* kelimesi yerine *للقوم* kavim kelimesi kullanılmasının hikmeti nedir?

3. İbnu'l-Cezerī tefsirinin özelliklerinden biri *elfâz-ı Kur'ânî*yi dilsel çözümlmeye alıp belâğî ve dakîk kullanımlarını hikmet nazarıyla analiz etmesidir. Hûd 11/44. ayette bütün kelimelerin analizini yapmıştır.³² Mesela *قِيلَ* kelimesini ele aldığında onun meçhul fiil-i mazi olduğunu, kavl kelimesinden türediğini söyledikten sonra ayetlerdeki kullanımına yer vermektedir: “ما يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ” O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" (Kâf 50/18). Kavl kelimesinin hadis ve arap diline sahip farklı kabilelerdeki (kîle/ Mekke ve çevresi; kesrenin-dammenin işmamı/ Kays ve Esed; kûle/Fuk'as, Dubeyr) kullanımına değinmiştir.³³ Kelimenin yer aldığı *إِذَا كَانَ يَوْمٌ صَوْمٌ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَصْنَبْ، فَإِنْ شَاءَ أَحَدٌ أَوْ قَاتَلَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي امْرُؤٌ صَائِمٌ* hadisi üzerinden “oruçluyum” sözünün kalp ile mi dil ile mi olacağı konusunda bir de bahis açmıştır.³⁴

4. Müfessir ayetle ilgili irap gerektiren kelimeler üzerinde detaylı açıklamalar yapmış, bu yönüyle analiz metodunu (التفسير التحليلي) uygulamıştır. Onun bu yönü nahiv ve meânî kitaplarında yaygın kullanılan günlük örnekleriyle açıklamak, kuru bir nahiv dersi vermek görüntüsünden farklıdır. Özellikle irabı manaya hizmet etmek için (خدمة للمعنى) kullanmıştır. Bu meyanda kullandığı nahvî ve belâğî incelikleri ayetin tefsirinde gözler önüne serer. Bu durum elimizdeki çalışmayı “*beyānî/belāğî tefsir*”³⁵ grubuna dâhil

³² İbnu'l-Cezerī, a.g.e. ss. 127-156.

³³ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. ss. 127-131.

³⁴ İbnu'l-Cezerī, a.g.e. ss. 129-130.

³⁵ Müfessir bu tefsir yönteminde özellikle Arapçanın inceliklerine, lafızların kullanımına ve üslubuna dikkat çeker. 'Âişe 'Abdurrahmān, *et-Tefsīru'l-Beyānī li'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, c.1, s.17.

etmemizi kolaylaştırır.³⁶ Hûd 11/44. Ayet çerçevesinde ال / harf-i tarif³⁷ ve علي / 'alā,³⁸ harf-i cerlerini anlatırken bütün kullanımları üzerinde durmuş, tamamı için varsa ayetle yoksa şiirle istişhatta bulunmuştur. Müfessir Hûd 11/44. ayette geçen *likavmin* kelimesindeki “li” harf-i cerrinin istihkak, ihtisas, mülk, temlik, şibh-i temlik, te’kid-i nefy, tebliğ, sayrura, mücerred taaccub, taaccub maa’l-kasem, tebyin, ta’lil, ta’diye, te’kid, fi, inde, b’ade, mea, min, an, ilâ, alâ gibi (yirmi iki) farklı şekilde kullanıldığını örneklerle açıklamaktadır.³⁹

5. İbnu’l-Cezerî *teḥaddī* konusunu açıklarken yaygın olarak kullanılandan farklı bir yaklaşımla Kasas 28/49. ayeti de ekleyerek beş vecihte konuyu işler: قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَن تَتَّبِعُهُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ "De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin de ben ona uyayım!" (Kasas; 49) Tefsir kitaplarında⁴⁰ bu iki kitabın Hz. Musa’ya verilen Tevrat ile Hz. Peygambere indirilen Kur’an olduğu bilgisi vardır. Müfessirimiz *teḥaddī* dairesini daha da genişletmiş, ona göre inkârcılara Tevrat ve Kur’an gibi bir doğru kitabı getirmeleriyle meydan okunmuştur.

6. Kur’an’ın i’câzının şiir ve nesîre benzemeyen has bir üslûpla inmesi, onun nazmı veya gaybdan haber vermesi gibi i’câz vecihleriyle ilgili ulema tarafından kabul edilen görüşlerini açıklayan İbnu’l-Cezerî, son olarak bu konudaki tercihini yapmaktadır. Bu durumun dildeki sanatlardan belâğat, fesâhat, zevk ve zerafeti ihata ettiğini vurgulamış ve Kur’an harflerinin her birinin eşsiz bir konumu olduğunun, bu ahengin asla bir bedîlinin olmadığına, Kur’an kelimelerinin mükemmel bir düzen içinde oluşturulduğuna ve bir kelimenin yerine başka kelimeyi kabul etmediğinin altını çizmiştir. Ona göre “Bunu ancak belagat ilimlerinde liyakat sahibi olmuş, Arap dili inceliklerine hâkim, edebi sanatlara vakıf, *meânî* ve *beyân* ilimlerinde detaylı inceleme ve araştırma yapmış kişi ve kişiler anlayabilir, tadabilir. Bu meşakkatli işi yapmak zor olduğu için tefsir ehli bunu ne yazık ki ihmal etmiştir.”⁴¹

³⁶ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 139-140.

³⁷ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 137.

³⁸ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 142-143.

³⁹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 150-154.

⁴⁰ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, c. 19, s. 592; Zemaşşerî, *El-Keşşâf*, c. 3, s. 420

⁴¹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 220-221.

Nazzam sarfe teorisinde kulların Kur'an'ın bir benzerini getirme gücüne sahip olduğunu ancak bunun Allah tarafından engellediğini iddia eder. İbnu'l-Cezerî bu tezi üç görüşle çürütmeye çalışır:⁴²

1. Eğer Allah inkârcıların elinden muaraza gücünü alsaydı, o vakit onlar Kur'an'ın fesahat ve belagatından övgü dolu sözlerle bahsetmezlerdi.
2. Arapların dildeki becerileri (fesahat) Kur'an'ın meydan okumasından önce de onun seviyesine ulaşmamıştır. Dolayısıyla ikisi arasında bir kıyas yapmak doğru değildir. Eğer Kur'an kadar fasih olabilselerdi bu becerilerini hiç şüphesiz Kur'an'ın bir benzerini getirmek için kullanırlardı.
3. Bilinen şeylerin unutulması aklın yitirildiğine işarettir. Ancak tehdidden sonra Arapların akli melekesi elinden alınmamıştı.

7. Kur'an-ı Kerim'de tekrar bulunmadığı görüşünü benimseyen İbnu'l-Cezerî, bu gerçeğin manaya delaleti bakımından gerçekleştiğini ifade eder. İlah ehli bu yüzden Kur'an'a fitne sokmaya çalışmıştır. Müfessir bu durumun Kur'an'ın mucize yönüne apaçık delili olduğu görüşündedir.⁴³ Kur'an'da benzer ayetlerin farklı anlatımlarla gelmesini bir çelişki olduğunu düşünenlere karşı İbnu'l-Cezerî, Musa kıssasından örneklerle cevap vermiştir. Öyle ki "Kıssa A'raf, Yunus, Taha ve Şuara surelerinde belli nüanslarla işlenmiştir. Bazen lafızlarda ekleme/çıkarma, bazen de takdim/ te'hirle sunulan bölümlerde anlatılanlar aynıdır. Bu durum vahyin sırlarının en büyüklerinden olan i'câz nedeniyledir.⁴⁴

8. İbnu'l-Cezerî referans gösterdiği kişi ve kaynaklarda çok başarılı görülmektedir. Söz konusu lügavî ve ıstılâhî anlamları bu sahada hüsn-ü kabul gören âlimlerden (قال الراغب،) almıştır.⁴⁵

9. Klasik tefsirlerin çoğunda (Taberî, S'alebî, İbn 'A'îyye, Râzî vb.) yaygın olarak ele alındığı gibi İbnu'l-Cezerî de kıraat farklılıklarına yer vermiştir.⁴⁶

⁴² İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 218.

⁴³ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 232.

⁴⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 223.

⁴⁵ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 140.

⁴⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 103.

10. Rivayetleri naklettikten sonra kendi tercihini belirtir.⁴⁷ Kendi görüşünü ifade ederken lafızlar kullanır: farklı ⁴⁸قلت الجواب صحيح عندي ⁴⁹ اقول ⁵⁰

11. Hocalarından naklettiği rivayetleri senetle verir. Sened göstermedeki titizliği onun hadisçiliğini ortaya koyar.⁵¹ Senetlerinde Hz. ‘Aīşe⁵² dışında hanım bir hadisçinin adı da vardır: Ümmü’l-Behâ Fatıma bint Muhammed b. Ahmed b. el-Husayn el-Bağdadiyye.⁵³

12. Ayetleri tefsir ederken döneminin bilgilerini aktarması dikkat çekicidir. O da Razi gibi bir ayet çerçevesinde pek çok konuyu konuşmaktadır. Mesela *وَفُضِيَ الْأَمْرُ* ifadesinde kaza ve kader konusu üzerinde durur. *قضى* fiilinin Kur’andaki farklı kullanımlarına değinir.⁵⁴ Yine Cūdī dağından söz ederken Cezirātu’l-‘Arab bölgesinden ve o bölgedeki eski ve yeni ulamadan,⁵⁵ halkın Rafizi ve Yezidilerle olan mücadelesinden bahseder.⁵⁶

Nuh tufanında çocukların ölümü konusuna geniş yer vermiş, bu vesileyle kelamî bir tartışmanın içine girerek, “Kâfirlerin günahı sebebiyle çocukların boğulması Allah’ın hikmetine uygun mudur?” sorusunun cevabını araştırmıştır.⁵⁷ Bu konudaki görüşleri sıraladıktan sonra Allah’ın Fir‘avn’ın kavmine de kurbağa, çekirge, kan vb. azapla birlikte tufanı da bir azap şekli olarak gönderdiğini⁵⁸ hatırlatmaktadır.⁵⁹ İbnu’l-Cezerî’nin bu konudaki düşüncesi Nuh kavminin kâfirlerinin ve çocuklarının, büyük-küçük hepsinin boğulduğu noktasındadır.⁶⁰

13. İbnu’l-Cezerî tefsir rivayetlerindeki İsrailiyat konusunda çok titiz davranmıştır. Nuh kıssası bağlamında tefsirlerde yer alan Avc b. Unuk rivayetini delillerle reddeder, akla ve nakle aykırı bulur. Bu konuda özellikle Beğavî’yi eleştiren müfessir, Kur’an nassına aykırı düşen rivayetleri kitabına almasına şaşırılmaktadır.⁶¹

⁴⁷ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 115.

⁴⁸ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 115.

⁴⁹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 130.

⁵⁰ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 236.

⁵¹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 96, 101, 110, 119.

⁵² İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 98, 112.

⁵³ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 96.

⁵⁴ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 140.

⁵⁵ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 145.

⁵⁶ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 146.

⁵⁷ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 94.

⁵⁸ Araf 7/133.

⁵⁹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 95-104.

⁶⁰ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. s. 99.

⁶¹ İbnu’l-Cezerî, a.g.e. ss. 100-101. Taberî ve Şa’lebî *tūfān*’dan sağ kurtulanlar arasında Tevrat ehli ve İbn ‘Abbās’ın zikrettiği ‘Avc b. ‘Unuk adlı dev bir adamdan söz ederler (Taberî, *Cāmi’u’l-Beyān*,

14. Müfessir ayette yerin göğe takdim edilmesi üzerinde durur, sıralamanın Kur'an ve hadiste belli hikmet için olduğunu ifade ettikten sonra bununla ilgili ayetleri örnekler. Manaların öne alınmasının fazilet, kemal, zaman, rütbe ve sebep gibi etkenlerden ötürü olduğunu sırayla açıklar.⁶² Yer in bu ayette öncelenmesi/takdim edilmesi zaman ve rütbe içindir. Nitekim su ilkin yerden çıkmıştır. “Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle.”⁶³ Yer in göğe takdim edilmesi gemi ve gemidekiler yer in üzerindeyken suyun ilk olarak yerden fıskırması sebebiyledir.⁶⁴

15. Müfessir Hûd 11/44. Ayeti tefsir ederken Nuh kıssasındaki ihtilafı konulara değ inmiştir.

-Hz. Nuh'un risaleti umum mu, değil mi?⁶⁵

-Tufan tüm yeryüzünü kapladı mı?⁶⁶

-Çocukların ölümü hikmete uygun mu?⁶⁷

-Tufanda suyun yüksekliği⁶⁸

-Geminin yapımı, süresi, Cûdî üzerinde bekleme zamanı⁶⁹

-Nuh'un gemisindeki insanların sayısı⁷⁰

-Tennur ve onun nerede olduğu⁷¹

-Gemiye binenlerin sayısı⁷²

-Nuh (as) ve beraberindekiler gemiye ne zaman bindiler, ne kadar kaldılar, ne zaman indiler?⁷³

- Cûdî'nin yeri⁷⁴

c.12, s.399; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c.9, s.165). İbn Keşîr bazı müfessirlerin Nûh 'tan önce de var olan ve Mûsâ'nın zamanına kadar yaşayan bu kâfir, cebbar ve inatçı adamın varlığından söz ettiklerini ancak onunla ilgili haberlerin akle ve nakle aykırı olduğunu söylemektedir. İbn Keşîr, *el-Bidāye*, c.1, s.114.

⁶² İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 164.

⁶³ Hûd 11/40.

⁶⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 165.

⁶⁵ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 119

⁶⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 92-93.

⁶⁷ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 94.

⁶⁸ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 91.

⁶⁹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 119

⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 94.

⁷¹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s.118.

⁷² İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s.117.

⁷³ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 119.

⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s.144.

-Gemi Kâbe'yi tavaf etti mi?⁷⁵

16. İbnu'l-Cezerî bu risalesinde kendisinin *el-Beyân limuteşâbihi'l-Ḳur'ân* adında bir kitabından söz eder, ancak muhakkik kitaba ulaşamadığı bilgisini bizimle paylaşır.⁷⁶

17. İbnu'l-Cezerî'nin eserini ithaf ettiği İran'daki Kiyân bölgesinin sultanı Rıza Kiyâ⁷⁷ için kullandığı övgü dolu sözlerin (وقته /dönemindeki yöneticilerin âlimi, افضل سلاطين في دهره /sultanların en faziletlisi, ايد الله تعالى به الدين /Allah dinini onunla güçlendirdi vb.)⁷⁸ yanı sıra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i anarken kullandığı ifadeler dikkat çekicidir.⁷⁹ Bu bilgiler değerlendirildiğinde, yaşadığı bölgedeki siyasi otorite ile iyi ilişkiler içinde olduğu düşünülebilir.

SONUÇ

İbnu'l-Cezerî'nin yaklaşık bir tespitle h. 9. asrın başlarında ve elli yaşından sonra⁸⁰ (kitabın 824'de yazıldığı göz önünde bulundurulursa 73 yaşında)⁸¹ yazdığını düşündüğümüz *Kifāyetu'l-Elme'î* adlı tefsir çalışması büyük bir birikimin eseridir. Eser Hûd 11/44. ayet hakkında söylenecek bir söz kalmadığını düşünenlere cevap niteliğindedir. İbnu'l-Cezerî Arap dili konusundaki uzmanlığını açık bir şekilde gözler önüne sermiş, bir ayeti tefsir ederken bir kıssayı bütün yönleriyle ele almıştır. Risalede bir ayet üzerinden Nuh kıssasını işlemesi ve konuyu mukaddime, vecihler ve sonuç yöntemiyle ele alması onun tefsir metodolojisine güzel bir örnektir. Bir ayeti bir kıssanın kimliği kılarak o konuya ışık tutmak zor bir uğraş olmasına rağmen müfessir bunu başarmıştır. Risalesinin sonuç kısmı onun *i'cāzu'l-Ḳur'ân* konusundaki görüşünü ve konumunu açıkça ortaya koyar, bu yönüyle de ciddi bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

⁷⁵ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 121.

⁷⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 164

⁷⁷ Sultanın soyu Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır: حسين كيا بن السيد علي بن السيد احمد بن السيد علي الغزنوي بن محمد بن أبو زيد بن أبو حمد الحسن بن أحمد الأكبر المشهور بالعقيقي الكوكبي بن عيسى الكوفي بن علي بن حسين الأصغر بن الامام علي بن زين العابدين بن الامام الحسين بن الامام علي بن أبي طالب (ع).

⁷⁸ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s.75, 241.

⁷⁹ İbnu'l-Cezerî, a.g.e. s. 239-241.

⁸⁰ Muhakkikin eserin yazılış tarihi hakkında, a kitabın ithaf edildiği Sultan Rıza Kiyâ'nın babasının vefatı üzerine tahta geçtiği tarih olarak bilinen 799 yılı üzerine yürüttüğü tahminine dayanarak.

⁸¹ 'Amr 'Abdu'l-'Azîm ed-Dîb, Külliyyetu'l-Kur'ani'l-Kerim, İlim ve Kültür Programları Müdürü, El Yazmaları Araştırmacısı, Medine. Üstad "أكرمني الله بالوقوف على نسخة من كتاب إبلعي" للإمام ابن الجزري ifadeleriyle İbnu'l-Cezerî'nin el yazısıyla eserin ithaf ve yazılış tarihini gösterir belgeyi paylaşmıştır. <http://up.tafsir.net/do.php?img=290>.

Kur'an Yolu Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı.

‘Āiše ‘Abdurrahmān, *et-Tefsīru’l-Beyānī li’l-Ḳur’āni’l-Kerīm*. Dāru’l-Me‘ārif, Kahire. Altıkulaç Tayyar, “İbnu’l-Cezeri”. *DİA*, c.20, s.551-557.

Birişik Abdülhamit, “Tefsir”. *DİA*, 2011, c. 40, s. 281-290.

Durmuş İsmail, “Sekkaki”. *DİA*, c. 36, s. 332-334.

İbnu’l-Cezeri, Muhammed b. Muhammed, *Kifāyetu’l-Elme’i*. Tah. Neşid Ḥamīd Sa‘īd ālu Muḥammed, Beyrut: Dāru’l-āfāk el-Cerīde.

İbn Keşir, Ebu’l-Fidā İsmail b. ‘Umer, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*. Tah. Sāmī Muḥammed es-Selām. Riyād: Dāru Ṭayyibe li’n-Neşr ve’t-Tevzī‘, 1997.

et-Ṭaberī, Ebū Ca‘fer Muḥammed b. Cerīr, *Cāmi’ul-Beyān ‘an Te’vīlī Āyi’l-Ḳur’ān*. Tah. ‘Abdullāh ‘Abdulmuḥsin et-Turkī, Ḳāhire: Merkezu’l-Buḥūş ve’d-Dirāsāt el-‘Arabiyye ve’l-İslāmiyye, Dār-ı Hecr, 2001.

es-Şa‘lebī, Aḥmed b. Muḥammed b. İbrāhīm, *el-Keşf ve’l-Beyān*. Tah. Ebū Muḥammed b. Āşūr. Beyrūt: Dāru İḥyāi’t-Turāşī’l-‘Arabī, 1422/ 2002.

ez-Zemaḥşerī, Ebu’l-Ḳāsım Muḥammed b. ‘Amr b.Aḥmed, *el-Keşşāf ‘an-Ḥaḳāiki’t-Tenzil*. Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘Arabī, 1407.

<http://up.tafsir.net/do.php?img=290>.